

SZABÓ JÁNOS LAJOS

A KUDARCOT VALLOTT 1994-ES EU- NÉPSZAVAZÁS NORVÉGIÁBAN: AZ ELUTASÍTÁS OKAI ÉS ÉRVRENDSZEREI

BEVEZETÉS

1994. november 27–28-án Norvégiában népszavazást tartottak a már aláírt EU-csatlakozás megerősítésének szándékával. Ebben az évben az Európai Unió összesen négy állammal – Ausztriával, Finnországgal, Svédországgal, valamint Norvégiával – írt alá csatlakozási szerződést, ám azt csak az első három országban hagyta jóvá a megerősítő népszavazás; a norvég választópolgárok elutasították hazájuk EU-tagságát. Ezzel az elutasítással Norvégia immáron másodszor mondott nemet az uniós tagságra, hiszen 1972 szeptemberében szintén egy négyes országcsoport egyetlen olyan tagja volt, amely a már aláírt csatlakozási szerződést elutasítva végül nem lett tagja az akkor még Európai Közösségek nevet viselő szervezetnek. Dolgozatomban a népszavazás eredményével kívánok foglalkozni, és megpróbálom feltárni azokat az okokat, amelyek oda vezettek, hogy Norvégia szavazópolgárai második alkalommal is nemet mondtak az európai integráció szervezéséhez történő csatlakozásra. Az 1994-es népszavazás eredményének részletes elemzése mellett igen fontos a másodszori elutasítás okainak vizsgálata. Az elutasítást analizálva kitérek a társadalmi törésvonalak jelentette megosztottságra és annak bemutatására, hogy a centrum–periféria ellentét miként jelent meg akár társadalmi, akár földrajzi értelemben – és hogy mindennek milyen kihatása volt a népszavazás eredményére. Az egyes érvrendszereket társadalmi, ideológiai és egyéni gazdasági szempontok alapján is igyekszem csoportosítani.

Az európai integráció és a csatlakozás támogatottsága mellett érdemes megvizsgálni a népszavazási kampány és a viták során elhangzott konkrét érvek és vélemények összességét és azt, hogy milyen törésvonalak mentén, milyen választói és pártcsoportok artikulálták azokat. Jogos kérdésként merül fel, hogy a pro és kontra érvek mennyire helyezhetőek el a hagyományosan többpólusú norvég pártrendszer közegében, s hogy mennyire volt pártalapú a megosztottság. Annak okait vizsgálva, hogy miért utasították el a norvég szavazók az EU-tagságot immár másodízben, ismét vissza kell térnünk a centrum-periféria vizsgálatához és a társadalomban meglévő törésvonalak elemzéséhez. Az EU-tagság ellenzőit gyakran látták vagy láttatták egységesnek – talán kitartó érvelésük miatt. Kérdés azonban, hogy ez a látszólagos egység mennyire volt valódi és mennyire alapult egyfajta érdekszövetségen. Nem mellékes annak vizsgálata sem, hogy a társadalom mely rétegei támogatták, illetve utasították el szinte hagyományosan a tagságot.

A hagyományos, Valen–Rokkan-féle törésvonalmodell alapján leírt társadalmi struktúrák Norvégiában érzékelhetően megváltoztak 1972 és 1994, a két népszavazás időpontja között. Kérdés, hogy a másodszori elutasításhoz ennek mentén jött-e létre a többség a választópolgárok soraiban: új törésvonalak, új társadalmi csoportok akadályozták meg a tagságot, vagy a „rég” táborok tudták jobban, esetleg kevésbé mozgósítani a híveiket?

Az egyik társadalom-földrajzi változás, amit mindenképpen ki kell emelnünk, az urbanizáció jelensége. Az 1972 óta eltelt években főleg az Oslo-fjord környékén (azaz a főváros körzetében és Akershus, Østfold, Vestfold megyékben) növekedett meg jelentősen a városi lakosság száma és aránya – ami annál is fontosabb, mivel az 1972-es népszavazáson ez a körzet adta az „Igen”-nel szavazók túlnyomó többségét.

Nem hanyagolható el ugyanakkor a munkavállalók gazdasági szektorbeli megoszlásának változása sem. Míg 1972-ben az aktív népességen belül mintegy 12% dolgozott közvetlenül a mezőgazdaságban és a halászatban, addig 1994-re ez az arány 6% körülire csökkent. A szolgáltató szektorban levők ugyanekkor 54%-ról 68%-ra növekedett. Mivel a norvég gazdaság struktúrája is átalakult az 1970–80-as években –alapvetően az északi-tengeri olajkincs felfedezése miatt, aminek okán az ország jelentős nyersanyag-exportórré lépett elő – mindezzel párhuzamosan a külkereskedelem és a nemzetközi piacokra való kijutás minden korábbinál fontosabbá vált Norvégia számára.

Röviden összegezve a három északi állam gazdasági viszonyait a

csatlakozás időszakában, elmondható hogy Norvégia az adott időben sokkal kedvezőbb pozícióban volt Finnországnál, illetve Svédországnál. Az utóbbi két államban a recesszió jelei mutatkoztak, és komoly megszorításokra került sor a jóléti juttatások terén. Norvégia ezzel szemben kivételezett helyzetének –azaz alapvetően az olajnak – köszönhetően súlyos problémák nélkül tudta átvészelni ezt az időszakot. Svédországban és Finnországban a belépéstől sokan azt várták, hogy jótékony hatással lesz a gazdaságra, azaz fellendíti azt, míg Norvégiában csak igen kevesen vélekedtek erről így.¹

Az oktatási helyzet és a magasabb képzettséggel rendelkezők státuszának változásáról említés szintjén érdemes csak szólni: általános tendencia volt a felsőoktatásban részt vevők számának jelentős növekedése, amihez hozzájárult, hogy időközben 9 osztályosra növelték a kötelező oktatásban való részvételt. A négy nagy egyetem (Oslo, Bergen, Trondheim, Tromsø) terjeszkedni kezdett, és minden megyében kihelyezett tagozatok, főiskolai szintű központok jöttek létre, miáltal a felsőbb oktatás egyre szélesebb rétegeknek vált elérhetővé. Ezt két adattal is megvilágíthatjuk: 1972-ben a népesség 31%-a vett részt a kötelező szintet meghaladó oktatásban, míg 1992-ben már 69%-uk; s amíg 1972-ben a népesség 7%-a bírt felsőfokú végzettséggel, addig az 1990-es évek elejére már 18%-uk.²

¹ Az említés sorrendjében 52%, 63% és 28% vélekedett így a kérdésre. – Lásd, idézve a Moses & Jenssen 1995-ös felmérését: Tor Bjørklund: The three Nordic 1994 referenda concerning membership in the EU. p.33-34.

² Per Arnt Pettersen – Anders Todal Jenssen – Ola Listhaug: The 1994 EU Referendum in Norway: Continuity and Challenge. p.262.

1. táblázat: A választási részvétel és az érvényes szavazatok megoszlása a körzetek típusa szerint

Járások, terület típusa	Járások száma	Részvételi arány (%)			Érvényes szavazatok (%)	
		Mindkét nem	Férfiak	Nők	Igen	Nem
Országosan	435	89,0	89,9	88,2	47,8	52,2
Mezőgazdasági	64	89,4	90,5	88,3	25,3	74,7
Halász	29	88,9	88,7	89,1	25,6	74,4
Vegyes: mezőgazdasági és ipari	60	89,8	90,9	88,7	27,8	72,2
Ipari	66	89,5	90,3	88,6	39,2	60,8
Kevésbé központi, vegyes: ipari és szolgáltatóipari	74	88,6	89,3	87,9	32,8	67,2
Központi, vegyes: ipari és szolgáltatóipari	78	88,8	89,6	88,1	50,6	49,4
Kevésbé központi, döntően szolgáltatóipari	30	88,6	90,6	86,7	36,8	63,2
Központi, szolgáltatóipari	34	89,1	89,9	88,4	60,4	39,6

Forrás: SSB (Folkeavstemningen 1994 om norsk medlemskap i EU – The 1994 referendum on Norwegian membership of the EU (Statistisk Sentralbyrå, Oslo-Kongsvinger, 1995)).

Amennyiben mindehhez hozzávesszük a gazdaság struktúrájának általános modernizálódását, logikusan adódik a következtetés, hogy a vidéki körzetekben gyökeret vert ellenkultúrák – azaz a hagyományos törésvonalak – meggyengültek, és ez akár az igenek győzelméhez is vezethetett volna a népszavazáson. Mivel a többség mégsem szavazta meg a belépést, mindenképpen meg kell vizsgálnunk, hogy miért nem alakult ez így.

Magyarázatként adódik természetesen az új törésvonalak létrejötte, amiből az ellenzői oldal húzhatott hasznot (ide értve például a tagságot ellenző közszférabeli dolgozókat), vagy pedig a lehetőség, hogy az EU-ellenes körzetekben sikeresebb volt a szavazói mozgósítás. A szavazatok megoszlását mutató adatokból egyértelműen kiderül, hogy a centrum-periféria megosztottság 1994-ben is erősen jelen volt, így az utóbbi magyarázat tűnik logikusnak.

A részvételi arányokat vizsgálva 1972-ben azt látjuk, hogy a norvégiai választásokra általában jellemzően a földrajzilag kis területű, de igen sűrűn lakott Oslo-fjord vidékén, valamint a keleti körzetekben volt a legmagasabb a részvételi arány; észak és nyugat felé haladva – vagyis az „ellenkultúrák terepén” – csökkenő arányokat láthatunk, és csak kevés olyan körzet volt, ahol sikerült elérni a főváros környéki régiók szintjét. 1994-re mindazonáltal jelentős változást figyelhetünk meg e téren: a „periféria” „mozgósított”, és jelentősen felzárkózott az urbánus körzetek mögé – míg az utóbbiakban továbbra is magas volt a részvételi arány, ezt jelentősen növelni nem tudták, ellenben a perifériának számító körzetekben akár 10 százalékpont körüli

részvétel-növekedést is ki lehet mutatni.

**1. ábra: A népszavazáson résztvevők arányának változása (%),
1972/1994**

MAP 1. Diff. in % Between Turnout in 1972 and 1994.

Forrás: Per Arnt Pettersen – Anders Todal Jenssen – Ola Listhaug: The 1994 EU Referendum in Norway: Continuity and Challenge. (http://img.kb.dk/tidsskriftdk/pdf/spso/spso_ns_0019-PDF/spso_ns_0019_95768.pdf).

Míndez már önmagában is azt sugallja, hogy a „Nem”-körzetek

növekvő részvételi hajlandósága önmagában is képes volt „megfúrni” a tagságot, de a teljes kép feltárásához, továbbmenve, meg kell vizsgálnunk a szavazatok megoszlását a földrajzi hely, illetve társadalmi csoportok felől is.

Amennyiben összehasonlítjuk a két népszavazást, 1972 és 1994 szinte meglepően azonos képet mutat a „Nem”-ek földrajzi megoszlását tekintve: mindkét referendumon elsősorban az Oslo környéki körzetek lakói támogatták a tagságot, ezenkívül a nagyobb városok, ipari központok vidékén kerültek csak többségbe az „Igen”-ek. Ebből a szemszögből nézve a helyzetet tehát, jelentős tendenciaváltásnak nem lehetünk tanúi, így nagy valószínűséggel megállapíthatjuk, hogy a földrajzi centrum–periféria megoszlás éppolyan markánsan jelen volt még 1994-ben is: kevés kivételtől eltekintve szinte alig volt átjárás a két „tábor” között, amiből az is levezethető, hogy ezen a téren nem történt olyan változás, ami elmozdíthatta volna az eredményt.

A Pettersen–Jenssen–Listhaug-féle munkában felvetik azt az elméletet is, miszerint a periféria ilyen mérvű erőssége a svájci típusú közvetlen demokráciában gyökerező hagyományokra vezethető vissza.³ Ennek alapja a nagyfokú, Svájcban is honos decentralizáció a demokratikus döntések terén, ami megállapításuk szerint erős euroszepticismust teremtett a hasonlóképpen decentralizált Norvégiában is, és valószínűsíthető, miszerint a kisebb, távolibb régiókban sokkal erősebb volt a félelem, hogy a demokratikus döntések jogát az EU szupranacionális szervezete kivenni igyekszik majd a helyiek kezéből, és Brüsszel hatáskörébe vonni. A tanulmány megállapítása szerint egy-egy adott körzetben körülbelül minden 1000 főnyi népességszámtöbblet hozhat nagyjából 0,2 százalékpontnyi csökkenést a „Nem”-szavazatok terén.⁴ Ez a szám ugyan nem tűnik nagynak, de a népsűrűség-különbség fényében mindenképp jelentős, hiszen a néhányezer fős távol-északi kerületekhez képest a főváros, Oslo közigazgatási körzetében mintegy 500 ezer ember élt.

A választópolgárok gazdasági helyzetét vizsgálva két szempont mentén differenciálhatunk: az átlagjövedelem, illetve a primer szektorban való foglalkoztatottsági arány mutathat értékelhető képet. Az utóbbit vizsgálva nagyjából megállapítható, hogy Jean Fourastié hármass felosztása⁵ alapján Norvégia ebben az időszakban már a modern ipari és a posztindusztriális társadalmakra jellemző harmadik szakaszba ért, ahol a primer szektor (mező- és erdőgazdaság, halászat, bányászat), a szekunder

³ Per Arnt Pettersen – Anders Todal Jenssen – Ola Listhaug: The 1994 EU Referendum in Norway: Continuity and Challenge. p.267.

⁴ Per Arnt Pettersen – Anders Todal Jenssen – Ola Listhaug: The 1994 EU Referendum in Norway: Continuity and Challenge. p.268.

⁵ „Three-Sector Hypothesis” (lásd, például: http://en.wikipedia.org/wiki/Three-sector_hypothesis).

szektor (termelő- és feldolgozóipar), valamint a tercier szektor (szolgáltatóipar) aránya csaknem pontosan az általa meghatározott 10/20/70%-os súlyeloszlás alapján képviseltette magát.

A mezőgazdasági termelőket tömörítő periférikus területeken a már említett félelem dominált 1994-ben is a szavazópolgároknál: érthetően attól tartottak, hogy az EU-tagság jelentősen gyengíti majd a norvég primer szektort, mivel a kedvezőtlen éghajlat okán járó állami szubvenciókat alaposan megnyirbálják majd Brüsszelben, és ennek az amúgy is rövid nyári időszak miatt nehéz körülmények között termelő farmtulajdonosok látják majd a kárát. Ami a másik jelentős csoportot, a halászokat illeti, némileg árnyaltabb a kép, mivel számukra az egységes piacra való bejutás akár jelentős előnyökkel is járhatott volna, körükben viszont a természeti források, vagyis magának a halállománynak a védelme volt fontosabb.

Az ellenzők fő társadalmi báziscsoportjai közé soroltuk korábban tehát a mezőgazdaságban dolgozókat, a halászokat, illetve az állami alkalmazottakat. Az előbbi szektor a '70-es–'80-as évek folyamán számbelileg csökkenő tendenciát mutatott, azonban a közalkalmazottak – pontosan a jóléti állam struktúrájának kiépülése miatt – egyre többen lettek. Ily módon tehát „kompenzálódott” a farmerek létszámának csökkenése, és ez a szokatlan érdekszövetség megjelent az 1994-es népszavazásban. Furcsának, vagy inkább újszerűnek, talán azért mondható ez, mert a korábbi századok során Norvégiában is hagyományosan a vidéki rétegek küzdöttek a politikai-gazdasági jogokért a városi hivatalnokréteggel szemben. A főként az olajkincsnek köszönhető – Európában szinte példátlan – jóléti állam kiépülésével azonban a korábban ellenérdekelt felekből potenciális szövetségesek váltak.

A társadalmi centrum és periféria harcából – akárcsak 1972-ben – ezúttal is az erős periféria került ki győztesen. A társadalmi csoportok ilyen mérvű eltávolodásának oka lehet a korábbi dán, majd svéd uralom, amikor is a hatalmat a városi vezető rétegeken keresztül gyakorolták.⁶ A periféria „erejeként” tartanak számon három olyan, a klasszikus Valen–Rokkantörésvonalrendszerbe illeszkedő társadalmi alcsoportot, amelyek tagjai hagyományosan elleneztek az EU-tagságot. Az első ilyen az alkoholtilalmat szorgalmazók mozgalma, akik a század elején még meghatározó erővel bírtak,⁷ noha azóta jelentősen csökkent a befolyásuk.⁸ A lutheránus egyház

⁶ Tor Bjørklund: The three Nordic 1994 referenda concerning membership in the EU. p.31.

⁷ Egy 1919-ben megtartott népszavazáson 61,6 %-os többséggel jóváhagyták a 12%-osnál erősebb szeszesitalok forgalmazásnak tilalmát.

⁸ A Tor Bjørklund által idézett adatok szerint 1989-ben alig 14% vallotta magát antialkoholistának. A kérdéskör liberálisabb hívei hagyományosan a városiakok voltak, e törésvonal mentén is felfedezhető tehát a földrajzi centrum–periféria ellentét kirajzolódása. Tor Bjørklund: The three Nordic 1994 referenda concerning membership in the EU. p.31.

világi mozgalma is jellemzően vidéki kötődésű volt, ennek méreteiről azonban nem rendelkezünk adatokkal. A harmadik nagy vidéki szubkulturális mozgalom az archaikusabb norvég nyelvjárásokból a XIX. században standardizált *nynorsk* nyelvhez kötődik. Ezen társadalmi csoportok politikai kötődéséről elmondható, hogy egyrészt a Keresztény Néppárton keresztül tudták érdekeiket artikulálni, míg másrészt a mezőgazdasági termelőknek az agrárkötődésű Centrupárt a fő politikai szövetségesük. A centrum és a periféria támogató, illetve elutasító álláspontjának okát tehát jellemzően az úgynevezett kulturális törésvonalak mentén lehet keresni, amit Johan Galtung foglalt össze úgynevezett diffúziós elméletében. Ezen elmélet szerint alapvetően a haladáspártiak – akik hagyományosan a társadalmi elitből kerülnek ki – támogatnak minden újat, és ők vannak a bővítés pártján; míg az ellenzők a szociális perifériából kerülnek ki, ami a régi, működő megoldások és a status quo fenntartásának a híve.⁹

Végül a periféria kérdéskörén belül érdemes megemlíteni, hogy ezekben a körzetekben sem kizárólag a farmerek és a halászok támogatása révén sikerült lényeges túlsúlyba kerülniük az ellenzőknek. Itt ugyanis szerepet kapott maga a földrajzi távolság, a földrajzi periféria, azaz a hatalmi gócponttól való lényeges távolság érzése is.

A „NEM”-SZAVAZATOK TÖBBSÉGÉNEK FŐBB OKAI

A „Nem”-szavazatok többségének általában két fő okcsoportját szokás emlegetni: az egyéni érdekből fakadó okokat, illetve a kulturális okokat. Az úgynevezett egyéni érdekből fakadó okokat vizsgálva, rögtön vissza kell térnünk a marxista értelemben vett társadalmi osztályokhoz. A norvég munkásosztály, melynek a jóléti rendszerben több kiváltsága volt európai társaival szemben, saját jól felfogott – ha sarkítva akarunk fogalmazni: önző – érdekeitől hajtva ellenezte a csatlakozást. Ezzel szemben az úgynevezett tőkés réteg – tehát a befektetők – egyértelmű pozitívumnak tekintették volna az EU-tagságot, hiszen a „négy szabadság” része, a szabad tőke- és munkaerő-áramlás valósult volna meg általa¹⁰.

Az EU-tagsághoz való viszonyulásnak a társadalmi helyzet (jövedelem, végzettség, betöltött pozíció) alapján történő vizsgálata szintén egyértelmű képet mutat. A végzettség, jövedelem és beosztás emelkedésével

⁹ Az elmélet rövid összefoglalása: Tor Bjørklund: The three Nordic 1994 referenda concerning membership in the EU. p.32.

¹⁰ Ez utóbbiakat bizonyos szinten biztosítja természetesen az EGT-megállapodás is.

szinte egyenes arányban nő a támogatók száma,¹¹ tehát az ipari társadalmon belül széles szakadék tátongott a munkások és a nem fizikai alkalmazottak véleménye között. Ha összehasonlítjuk az „Igen”, és „Nem”-szavazók szociális-gazdasági helyzetét a többi északi állammal, látható, hogy a kékgalléros munkások mind Svédországban, mind Norvégiában inkább az elutasítás felé hajlottak, míg a fehérgallérosok és az önalkalmazásban lévők ezzel szemben szinte egységesen igennel voksoltak. A három ország közül legkevésbé „euroszkeptikus” Finnországban a foglalkozási csoportokat nézve nem voltak ilyen lényeges ellentétek, azaz többségükben inkább csatlakozáspártiak voltak. Egy lényeges eltérés azonban megfigyelhető: míg a norvég és finn farmerek szinte egységesen elutasító álláspontot képviseltek, addig svéd kollégáik jellemzően nagyobb arányban erősítették az „Igen”-oldalt.

2. táblázat: Az „Igen”-nel szavazók részaránya a három északi államban a foglalkoztatási csoportokon belül (%)

	Svédország	Norvégia	Finnország
„Kékgallérosok”	42	44	53
„Fehérgallérosok”	64	58	65
Önfoglalkoztatók	70	58	73
Mezőgazdák	16	6	6

Forrás: Tor Bjørklund: The three Nordic 1994 referenda concerning membership in the EU. p.29.

A társadalmon belüli korcsoportok véleményének kérdése mind az 1972-es, mind az 1994-es népszavazás kapcsán felmerült. Bjørklund alapvetése szerint¹² úgy gondolnánk, hogy a fiatalabb emberek világlátottabbak, többet utaztak, és jobban ismerik a saját országukon kívüli világot, mint az idősebbek, emiatt pedig következőképpen befogadóbbak és sokkal nyitottabbak a multinacionális EU-ra. Némileg meglepő, de az adatok mást mutatnak. Az 1972-es népszavazáson a fiatal korcsoport volt a leginkább elutasító az EK/EU-val szemben, a középkorúak nagyjából kiegyensúlyozott véleményt képviseltek, míg az idősebb korosztály inkább támogatta a csatlakozást.

¹¹ Tor Bjørklund: Old and New Patterns: The No-majority in the 1972 and 1994 referenda concerning Norwegian Membership in the EU. p.151.

¹² Tor Bjørklund: Old and New Patterns: The No-majority in the 1972 and 1994 referenda concerning Norwegian Membership in the EU. p.153.

3. táblázat: Azok aránya születési év szerint, akik „Nem”-mel voksoltak 1972-ben, illetve 1994-ben

Szül. év	1972			1994			Aránybeli különbség
	Kor	%	(szám: ezer fő)	Kor	%	(szám: ezer fő)	
1969–76				18–25	52	(454)	
1959–68				26–35	51	(931)	
1951–58				36–41	53	(656)	
1945–50	20–27	61	(304)	42–49	53	(504)	–8
1937–44	28–35	51	(256)	50–57	48	(521)	–3
1927–36	36–45	50	(360)	58–67	49	(538)	–1
1917–26	46–55	50	(414)	68–77	58	(504)	+8
1907–16	56–65	51	(403)	78–82	55	(131)	+4
–1906	66–	45	(243)				

Forrás: Tor Bjørklund: Old and New Patterns: The No-majority in the 1972 and 1994 referenda concerning Norwegian Membership in the EU. p.153.

Az úgynevezett egyéni érdekből fakadó okokat tehát nagyrészt összefoglalhatjuk annyiban, hogy a mezőgazdasági termelők – mivel privilegizált helyzetüket főként az állami támogatások révén tudták elérni – elleneztek a csatlakozást. Ami a halászokat illeti, értelemszerűen az addig kizárólagos területüknek szolgáló halászvizeiket féltették az EU-ból majdan odaáramló „armadaktól”. Végül pedig a jóléti állam közalkalmazottjai az elért szociális juttatásaikat érezhették veszélyben.¹³

A kulturális okokként emlegetett tényezőket vizsgálva 1972-höz hasonlóan ismét csak kiemelt helyen szerepel a nemzeti öntudat kérdése. A történelmi okokból kifolyólag – azaz a dán, majd svéd unió miatt – már eleve maga az „Unió” kifejezés is rosszul csengett Norvégiában, és nem keltett túl sok rokonszenvet. Mivel a Svédországtól való 1905-ös elszakadás alapvetően a demokrácia és a szuverenitás megteremtésével kötődött össze, így az ellenzők az EU-ba való esetleges belépést ezen nehezen kiharcolt vívmányok feladásának tekintették. A kampány során éppen ezért jellemző volt a régi jelképek, zászlók használata, tehát a hazafias-nacionalista érzelmekre történő alapozás.

Ami a másik két északi államot illeti, ezek az okok szintén befolyásolták őket. Svédország és Dánia a történelem során soha nem került olyan alárendelt szerepkörbe, mint Norvégia – és Finnország.¹⁴ Finnország esete némileg hasonlatos volt Norvégiáéhoz, lévén hogy szintén csak a XX. század elején szabadult fel a több évszázados svéd, majd orosz uralom alól.

¹³ Ez utóbbi csoportnál felmerül a jóléti rendszertől való kettős függőség kérdése. Az igazgatási-államhivatalnoki struktúra dolgozói ugyanis egyfelől állásukat féltették a jóléti rendszer leépítésétől, mivel annak alkalmazottai voltak, másfelől juttatásaikat is, mivel ugyanazon rendszer kedvezményezettjei is voltak egyben.

¹⁴ Sőt, ellenkezőleg, sokáig ők uralták a másik két államot.

A sokszor fenyegető orosz szomszédság azonban Finnország esetében éppen ellenkező hatást ért el, mint Norvégiában: a Nagy Orosz Medvétől tartó lakosság körében ez némi hátszelet adott a csatlakozás támogatóinak.¹⁵

A történelmi-geopolitikai elhelyezkedés is szerepet játszott a norvégok Európa-képének alakulásában. Az ország ugyanis földrajzilag Európa északi periferiáján helyezkedik el, hosszú partvidékéből adódóan pedig a tengerhajózás, a tengeri kereskedelem volt a fő prioritása évszázadok óta. Ez az atlanti orientáció sokkal inkább Nagy-Britannia, majd később az Egyesült Államok felé mutatott, mintsem a kontinentális Európa irányába. A kereskedelmen túl a biztonságpolitikában is jelentős szerepet játszott a két nagy angolszász állam: míg a két világháború között Nagy-Britanniát tekintették a semlegesség fő garantálójának, addig a II. világháborút követően az Amerikai Egyesült Államok, illetve az általa dominált NATO vette át ezt a szerepkört. Összességében elmondható, hogy a norvégok számára nemzetközi szinten az elsődleges a skandináv reláció, a másodlagos az angolszász viszonylat volt, és Európa csak a távoli harmadik helyen szerepelt a fontossági sorrendben.¹⁶ Érdekes megjegyezni, hogy a földrajzi periféria mint a belépést ellenző tényező jellemzően csak Norvégiában merült fel, hiszen például az Ibériai-félsziget államai, Írország vagy Görögország hagyományosan az európai integráció híveinek számítottak.

Érdeemes a fentiekén kívül megvizsgálni a külpolitikai, illetve biztonságpolitikai kérdések felmerülését a norvégiai EU-vitában. Eide osztályozása szerint ezeket az érveket két fő kategóriába csoportosíthatjuk: a „realisztikus” és az „idealisztikus érvek” közti választóvonal alapján. Míg az első az ország viszonylag kis nemzetközi súlyát hangoztatja, és azt, hogy emiatt kevés lehetősége van a nagyhatalmak mellett manőverezni, addig a második elmélet követői úgy vélekednek, hogy Norvégiának, egyedül vagy másokkal, különleges felelőssége van a nemzetközi konfliktusok elsimításában és végső soron a világ jobbá tételében. Ez alapján a következő táblázat állítható fel a pro és kontra realisztikus és idealisztikus érvekről az EU-tagság tekintetében:¹⁷

¹⁵ Bjørklund egyenesen „Zsirinovszkij-effektusról” beszél, ugyanis éppen az 1993-as decemberi orosz választásokon szerzett kiugróan magas támogatottságot a szélsőséges orosz pártvezér Liberális Demokrata Pártja a moszkvai Dumában, amit a finnek akár fenyegetésként is érezhettek. Tor Bjørklund: The three Nordic 1994 referenda concerning membership in the EU. p.149.

¹⁶ Bjørklund idézi a Husebye & Listhaug 1995-ös felmérését, miszerint arra a kérdésre, hogy mely nemzeteket érzik magukhoz a legközelebb állónak, a norvégok a svédeket (50%), a dánokat (24%), illetve a két nagy angolszász állam polgárait jelölték meg (USA 9%, Nagy-Britannia 6%). Tor Bjørklund: Old and New Patterns: The No-majority in the 1972 and 1994 referenda concerning Norwegian Membership in the EU. p.149.

¹⁷ Espen Barth Eide: Norsk utenriks- og sikkerhetspolitikk i EUs skygge. p.78.

4. táblázat: „Realisztikus” és „idealisztikus” érvek a tagság mellett és ellen

	A csatlakozás mellett szól	A csatlakozás ellen szól
Realisztikus	<ul style="list-style-type: none"> • a geopolitikai realitások változásával Norvégiának szüksége van az EU támogatására északon is • a kis országoknak fel kell sorakozniuk a nagyhatalmak mögé 	<ul style="list-style-type: none"> • Az EU segítségével Brüsszel és a nagyhatalmak „lerohanják” a kis Norvégiát; a kis országok befolyása csak illúzió
Idealisztikus	<ul style="list-style-type: none"> • Norvégiának azért kell csatlakoznia, hogy más országokkal közösen oldhassa meg a közös problémákat • az integráció békét szül 	<ul style="list-style-type: none"> • Norvégia saját maga, szabadon működhesen együtt a világ más részeivel (pl. fejlődő államok) • Norvégia mutasson példát a világnak

A világban vállalt közvetítő és humanitárius szerep (azaz az önállóan cselekvő hatalom képe) mindazonáltal érdekes paradoxont alkot az európai integráción kívül maradó és a saját „*splendid isolation*”-jébe visszavonuló Norvégia képével. A támogatók ezenfelül azzal igyekeztek megkontrázni az ellenzők ilyen irányú érveit, hogy az EU-n belül bőven van lehetőség – mely ráadásul intézményes – a harmadik világgal való együttműködésre a Loméi Konvenciók¹⁸, illetve a kelet-európai államokkal történő kooperációra az Európa-megállapodások keretein belül. A „Nem”-oldal válasza a kampány során ezekre az elképzelésekre az volt, hogy alternatívát próbált mutatni az EU ilyen vetületű intézményi struktúrájára, mégpedig globális értelemben az ENSZ, európai értelemben az EBEÉ (EBESZ) képeiben.

A biztonságpolitika területe is – ellentétben 1972-vel – népszavazási kampánytéma lett, mind a támogatók, mind az ellenzők részéről. 1993-ban ugyanis a Nyugat-Európai Unió (WEU) többé-kevésbé reális alternatívának látszott a már meglévő NATO mellett, így a támogatói oldal gyakran érvelt azzal, hogy az EU-n belüli katonai-biztonságpolitikai együttműködési szervezet valódi európai biztonságpolitika létrejöttét eredményezheti.¹⁹ Míg az előbbi álláspontot a nagypolitikában leginkább a Konzervatív Párt és a kormány képviselte²⁰, addig a WEU-ellenes érvek fő hangoztatója a Centrupárt és a vele egy platformon lévők voltak. Az ő véleményük szerint a WEU csak „erőtlen papírtigris”²¹ lehet egy olyan felállásban, amelynek a

¹⁸ European Commission: „From Lomé I. to IV.”.

¹⁹ Az ország EU-tagsága nem jelentette volna automatikusan, hogy Norvégia egyben a WEU tagja is lesz, a Brundtland-kormány mindazonáltal világossá tette, hogy a csatlakozás esetén Norvégia a lehető legrövidebb időn belül a WEU tagja is kívánna lenni.

²⁰ A kormány álláspontjának ismertetésénél és elfogadtatásánál érdemes megjegyezni, hogy noha a kisebbségi szociáldemokrata kormány éppen a párt saját szavazóinak egy részét nem tudta meggyőzni – lévén hogy maga az AP is megosztott volt a kérdésben – a közvélemény alakításában meglátásom szerint ez kisebb jelentőségű volt, és a Munkáspárt stabilan csatlakozáspárti politikai erőnek könyvelhető el.

²¹ Espen Barth Eide: Norsk utenriks- og sikkerhetspolitikk i EUs skygge. p.83.

NATO is része. Másfelől éppen hogy azon a véleményen voltak, miszerint nemcsak az USA-val fenntartott igen jó bilaterális viszonyt kellene megőrizni, hanem éppen hogy azt kellene felhasználni a NATO „európaiasodásának” megakadályozására.

Pettersen–Jenssen–Listhaug-féle, fentebb már idézett tanulmányban mindemellett részletesen vizsgálják a hatékony választási mozgósítás hatásait, azon alapvetés mentén, hogy – mivel a földrajzi perifériák mentén gyakorlatilag azonos volt a megosztottság – a nemmel szavazó körzetek jelentősen megnövekedett részvételi hajlandósága billentette-e át az elutasítás oldalára a népszavazás mérlegét, avagy sem. Tekintve, hogy ha marginálisan is, de az országosan leadott valamennyi szavazatot nézve csökkent a „Nem”-ek aránya 1972-höz képest, a felvetéssel mindenképpen érdemes foglalkozni. Vajon ha alacsonyabb marad a részvételi hajlandóság, akkor az EU-párti megyék és körzetek át tudták volna billenteni az eredményt, és Norvégia megszavazta volna az EU-tagságot? A szerzők szimuláció keretében vizsgálták, hogy a részvétel csökkenése mennyiben befolyásolta volna a két oldal közötti különbségeket, 10, 50, illetve 100%-kal csökkentve az 1994 és 1972 közötti részvételi különbséget (tehát az utolsó modell esetében pontosan ugyanannyi résztvevővel számolnak, mint amennyi 1972-ben elment szavazni). A végkövetkeztetés némiképp meglepő: míg a részvétel csökkenése a fentebb már elemzett okok miatt természetesen az aktívabban szavazó „Igen”-oldalnak kedvezett volna, tehát csökkent volna az elutasító szavazatok részaránya, a szerzők arra jutnak, hogy még az 1972-essel azonos részvételi arányok mellett is – ha csak hajszálnyival, 51%-kal is –, de továbbra is a „Nem”-ek győztek volna.²² A periféria éppen olyan hevesen ellenezte a csatlakozást 1994-ben, mint 1972-ben, és bár a részvételi arány növekedése enyhén kedvezett az ellenzők táborának, ez önmagában aligha lett volna elég álláspontjuk érvényre juttatásához, ha nem stabilizálódik ilyen hosszú távon is a megosztottság, és ha a régi törésvonalak mellé nem jönnek létre új választóvonalak is.

A választópolgárok körében az 1994-es népszavazás előtt, a kampány idején, illetve a népszavazás után végzett célzott közvélemény-kutatás adatai is arra utalnak, hogy azok között, akik mindkét referendumon részt vettek, meglehetősen kicsi volt a véleményváltoztatók, az „átszavazók” aránya. Ezen választópolgárok közül mintegy 80% ugyanúgy szavazott 22 évvel később, mint korábban – bár az természetesen rejtve marad, hogy az eltelt két évtized során mennyien gondolták meg magukat, majd tértek vissza eredeti álláspontjukhoz.

²² Per Arnt Pettersen – Anders Todal Jenssen – Ola Listhaug: The 1994 EU Referendum in Norway: Continuity and Challenge. p.271.

5. táblázat: A mindkét népszavazáson részt vevők szavazatainak változása

	„Igen” 1972-ben	„Nem” 1972-ben	Összesen
„Igen” 1994-ben	33%	15%	48%
„Nem” 1994-ben	5%	47%	52%
Összesen	38%	62%	100%

Forrás: Tor Bjørklund: Old and New Patterns: The No-majority in the 1972 and 1994 referenda concerning Norwegian Membership in the EU.

Az 1994-es közvélemény-kutatás három fázisban zajlott: először augusztusban, a kampányidőszak előtt, majd a kampány során, végül pedig a referendum lezajlása után kérdezték meg a szavazókat véleményükről – illetve a legutolsó esetben természetesen a már leadott szavazatról. Az elkötelezettség stabilitása itt is meglepő: ha csak az 1994-es kampányt vizsgáljuk, a megkérdezettek közül 96% végig ragaszkodott eredeti választásához, és csak 4%-uk „állt át” a másik oldalra.²³

6. táblázat: Az EU-tagsággal kapcsolatos vélemények stabilitása 1994 őszén (%)

A kampány előtt	Igennel akart szavazni		Nemmel akart szavazni		Összesen
A kampány alatt	Igennel akart szavazni	Nemmel akart szavazni	Igennel akart szavazni	Nemmel akart szavazni	
Igennel szavazott	40	0	1	2	43
Nemmel szavazott	1	0	0	56	57
Összesen	41	0	1	58	100

Forrás: Per Arnt Pettersen – Anders Todal Jensen – Ola Listhaug: The 1994 EU Referendum in Norway: Continuity and Challenge. p.273.

Noha ebben a felmérésben a bizonytalanok természetesen nem szerepeltek²⁴, a biztos szavazók körében tehát a nagyfokú stabilitást észlelhetjük, ami azt sugallhatja, hogy az 1994-es referendum 1972 „újrajátszása” volt, csak némileg nagyobb részvételi hajlandósággal és megváltozott törésvonalak mentén.

Érdeemes röviden szólni még egy elgondolásról, melyet Nils Morten

²³ Per Arnt Pettersen – Anders Todal Jensen – Ola Listhaug: The 1994 EU Referendum in Norway: Continuity and Challenge. p.272.

²⁴ Feltételezésként természetesen az is elfogadható, hogy – a tényleges végeredmény fényében – a bizonytalanok a szavazáson már az „Igen”-oldalt erősítették, ami a csatlakozáspártiak kampányának – viszonylagos – sikerére utal.

Udgaard fejtett ki részletesen. Cikkében²⁵ azt vizsgálja, mennyiben felelős a tagságot minden eszközzel támogató kormánypolitika, illetve a politikai berendezkedés az elutasításért. Elsősorban abban látja a kormány kudarcának okát, hogy mivel maga Norvégia – főleg az EU-val ellentétbe állítva – kevésbé urbanizált ország, így a hagyományos nagypolitikai urbánus tradíciók is kevésbé vannak jelen. Ez alatt főként azt érti, hogy egy olyan súlyos kérdésben, mint az EU-tagság, önmagában a kormány elkötelezettsége kevés, és hogy szükség lett volna olyan fajsúlyos társadalmi-gazdasági szervezetekre, amelyek teljes mellszélességgel kiállnak a csatlakozás mellett. Mivel pedig a dolog nem így történt – sőt, mivel éppen az ellenzők tábora szerveződött meg sokkal jobban –, ez is hozzájárult a népszavazási kudarchoz.

Norvégia EU-tagságának fő támogatója az Europabevegelsen („Európa-mozgalom”) nevű szervezet volt, az ellenzők táborát pedig a „Nei til EU” (Nemet az EU-ra!) igyekezett összefogni. A becslült adatok szerint előbbinek 35000, utóbbinak jelentősen több, 140000 körüli tagja volt a vizsgált időszakban.

A „Nei til EU” szervezet 1988-ban, informális csoportként alakult meg, hivatalosan 1990-ben jegyezték be. Fő céljának tekintette az 1994-es kampány során az ellenzők összefogását és az érvelést a kormányzattal szemben.²⁶ A politikai pártok meglehetősen megosztott táborával szemben ez a formáció alapvetően ideológiamentes volt, egyetlen kizárólagos céllal, így tehát *one-issue* szervezatként is jellemezhetnénk. Ereje leginkább abban rejlett, hogy széleskörű, az egész országra kiterjedt szervezetet tudott felépíteni, ily módon széles tömegeket bevonva kampányába.

A csatlakozáspártiak táborában a számos nem-kormányzati szereplő közül mindenképp kiemelendő az Europabevegelsen, amely az „Igen”-oldal legfőbb szervezője és egyben ernyő-szervezete volt. Az Europabevegelsen, amely a Mouvement Européen tagszervezete, a népszavazások előtt is kiállt, és napjainkban ugyanúgy kampányol a norvég EU-tagság mellett, többnyire praktikus érveket (erősödő kooperáció, integrálódó kereskedelem) és eszmei megfontolásokat (közös érdek a szabadság és a demokrácia erősödése) hozva fel. A szervezet 1949-ben alakult meg, és 1965-ben vette fel jelenlegi nevét.

Udgaard a fentebb már említett gondolatmenetben másodsorban az egyház szerepéről, illetve az EU-hoz való viszonyulásáról beszél. Véleménye szerint az egyházhoz szorosan kötődők (értsd: a vallásukat ténylegesen gyakorlók) az 1972-es óvatosan támogató állásponthez képest a határozott

²⁵ Nils Morten Udgaard: Norsk politikk produserte et EU-„Nei”. (UNN156NOR, a Norvég Külügyminisztérium információs kiadványa (leaflet), Oslo, 1995.)

²⁶ A szervezet 1994 után sem szűnt meg, sőt napjainkban is igen aktívan kampányol az esetleges norvég EU-tagság ellen.

„Nem”-et képviselték 1994-ben. Ebben az is közrejátszhatott, hogy egyfelől a Keresztény Néppárt a csatlakozás ellen foglalt állást, magának a norvég egyháznak a vezetői pedig gyakorlatilag semmilyen iránymutatást nem adtak a híveknek²⁷. A jóléti politikát vizsgálva a szerző arra a következtetésre jut, hogy az olajbevételekből származó kiemelkedő szociális juttatások révén gyakorlatilag maga a politika „termelte ki” a csatlakozás ellenzőit, hisz a kedvezményezettek nyilván nem akarták feladni addigi juttatásaikat – mindemellett a kérdést reálisan szemlélve aligha juthatunk más megállapításra, mint hogy a juttatások elvesztésétől való félelem inkább csak félelem volt, mint valós hátrányok lehetősége. A csatlakozás talán legfőbb ellenzőiről, a farmerekről, halászokról, közalkalmazottakról és hivatalnokokról szólva megállapítja, hogy míg az előbbi két szektor eredménye a norvég GDP alig 3%-át teszi ki, addig az utóbbiak létszáma az 1972-es 272 ezerrel 626 ezerre duzzadt fel 1994-re.

Végül Udgaard megemlíti még egy érdekes „belföldi demokratikus deficitet” is. Az 1993-as *Storting*²⁸-választásokon a választókerületek lakossága meglehetősen egyenetlenül oszlott el, az északi tartományok javára. Konkrétan megemlíti, hogy míg Østfold tartományból 23187 választópolgárra jutott egy parlamenti képviselő, addig Nordlandban 15371-re. Ez azt jelenti, hogy például két nordlandi polgárnak több politikai szava van, mint három østfoldinak, illetve hogy 3 Sogn og Fjordane tartománybeli választó szavazata ér annyit, mint 4 fővárosié. Ennek fényében pedig nem tarthatjuk meglepőnek az északi, perifériát jelentő területek erejét sem – bár tény, hogy ez a népszavazáson, ahol az egész ország egyetlen választókerületnek számított, kisebb súllyal esett latba.

Összegezve tehát az 1994-es népszavazás sok tekintetben ugyanazon választóvonalak-törésvonalak mentén írható le, mint az 1972-es referendum. A központi szerepet játszó centrum–periféria konfliktus egyik fő aspektusa a földrajzi, a másik a társadalmi vetület. A népszavazás során mind a földrajzi, mind a társadalmi értelemben vett periféria bizonyult erősebbnek, legyőzve a centrumot. Az elutasítás okai között megtalálhatóak az egyéni érdekből fakadó – főleg gazdasági jellegű – okok éppúgy, mint a kulturális csoportba sorolható érzelmi-hazafias jellegű indokok, valamint az aktuális geopolitikai helyzettel és a kül-, illetve biztonságpolitikával összefüggő érvelések is.

²⁷ Udgaard megemlíti többek között, hogy Andreas Aarflot oslói püspök egyetlen megnyilvánulása a népszavazási kampány időszakában annyi volt, hogy miami tartózkodása alatt cáfolta, miszerint 70 éves kora előtt nyugdíjba vonulna...

²⁸ A norvég parlament neve, szó szerint „Nagy Gyűlés”.

A NÉPSZAVAZÁST MEGHATÁROZÓ ATTITÜDÖK, KOGNITÍV ASPEKTUSOK ÉS PÁRTPOLITIKAI PREFERENCIÁK

Az ennél is árnyaltabb kép kialakításához érdemes lehet mindezek felül megvizsgálni Jo Saglie álláspontját is. Saglie cikkében azt az alapvetést teszi,²⁹ hogy a közvélemény-kutatások és véleményfelmérések alapvetően a preferenciákra, attitűdökre és az általános választói értékekre koncentrálnak, ám ezek mellett szükségszerű vizsgálni a jellemzően kognitív aspektusokat is: a hiteket, avagy a személyes felfogást (percepciót) is. Utóbbi azért is tekinthető fontosnak, mert jelen esetben – az európai integráció kapcsán – olyan kérdéskörrel beszélhetünk, amely önmagában is felettébb komplex, s ebből kifolyólag számos értelmezési lehetősége és jövőbeni irányvonala vázolható fel.

A két norvégiai EU-népszavazás esetét és a kétszeri elutasítást értelmezhetjük az eltérő, egymással ütköző értékek csatájaként is – s ez figyelemre méltónak tekinthető abból a szempontból, hogy az érvrendszereket vizsgálva úgy tűnhet, a norvég választópolgárok elsöprő többsége igenis egyetértett az ország előtt álló célok milyenségében és megvalósításukban – a referendum eredménye így sokkal inkább azon fordult meg, hogy maguk a választók miként értékelték az Unió politikai értékeit, s mennyire vélték úgy, hogy a csatlakozás révén közelebb kerülhet az ország az általuk is kívánt célok eléréséhez. Vajon az Unió általános politikai értékei inkább a társadalmi egyenlőség és az újraelosztás állami szabályozásának elvén alapuló szociáldemokrata jellegű, avagy a versenyt erősítő és mindenek fölé helyező neoliberális rendszernek tekinthetőek? Norvégiában a választópolgárok nagy többsége ezen vonalak mentén alakította ki véleményét, és a képet nagymértékben árnyalta a többpólusú pártrendszer is, ahol az egyes pártok támogatói gyakran kerültek dilemmahelyzetbe a pártjuk által képviselt, illetve a saját maguk által vallott értékek ütközése okán.

A vallott értékek és a személyes állásfoglalás (attitűd) közötti határok sok esetben valóban összemosódnak, ám jelen esetben különbséget tehetünk közöttük, akár csak a felfogás és az állásfoglalás között. A leírt esetekben természetes, hogy az érzelmi viszonyulás éppen annyira képes alakítani a választópolgár álláspontját, mint a konkrét, száraz tények és ismeretek.

Amennyiben le akarjuk egyszerűsíteni a norvégiai népszavazás érvrendszerét megosztó értékrendeket, a szociáldemokrata–neoliberális választóvonal magától adódik. A norvég pártrendszer, bár polarizált, de a bal–közép–jobb felosztás természetesen itt is érvényesül, csak több

²⁹ Jo Saglie: Values, Perceptions and European Integration: The Case of the Norwegian 1994 Referendum. p.228.

szereplővel. Baloldalon a mérsékelt szociáldemokrata Munkáspárt, a Szocialista Baloldal és a Vörös Választási Szövetség, a centrumban a jobbra tendáló Keresztény Néppárt, a Centrumpárt, és a Liberális Párt, a hagyományosan vett jobboldalon pedig a Konzervatív Párt és a populista Haladás Párt állt a vizsgált időszakban, az 1990-es évek első felében. A szavazói támogatottság megoszlása miatt természetes törekvés volt a pártok részéről, hogy a népszavazáson szerzendő többség értelmében megpróbálják a saját stabil támogatói körükön kívüli embereket is megszólítani. Ez a népszavazási kampány során nem kevés esetben kontraproduktívnak is bizonyult: a saját választókat bizonytalanította el, így a konkrét értékek, álláspontok alapján történő „átszavazás” jelensége is felbukkant.³⁰ Az európai integráció kérdése és a népszavazási kampány meglehetősen felforgatta a hagyományos polarizációt: a nagy, régi pártok egy része (Munkáspárt³¹, Konzervatív Párt) egyértelműen a csatlakozás mellett állt ki, míg az ellenzők fő támogatói a centristák, a Vörös Választási Szövetség, valamint a Szocialista Baloldal (SV) voltak. Ami a Keresztény Néppártot illeti, érzékelhetően inkább elutasításpárti volt, noha nem radikálisan, míg a Haladás Párt és a Liberális Párt (Venstre) megosztott volt a kérdésben, és megnyilatkozásaik ellentmondásossága miatt nem sorolhatóak be világosan és egyértelműen sem a támogatók, sem az ellenzők közé.

A Munkáspárt felől megfogalmazódó, a csatlakozás melletti érvek jórészt a gazdasági fellendülésre, a munkaügyi és a biztonsági helyzet javulására koncentráltak. A kampányviták során részben maguk is elismerték, hogy a szabadpiaci elveken nyugvó Európai Unió nem a hagyományos értelemben vett szociáldemokrata, „balos” intézmény, de a mellett érveltek, hogy egy ilyen politikai térben a szociáldemokrata értékek is könnyebben érvényesíthetőek.³² Gro Harlem Brundtland volt miniszterelnök könyvében így fogalmaz: „Francia szociáldemokrata társunk,

³⁰ A norvég sajtóban és számos szakcikken is „*keryspress*”-ként, azaz „keresztnyomás”-ként emlegették a jelenséget, amikor a választópolgár két álláspont – sajátja és a pártja véleménye – között kényszerült dönten.

³¹ Jogos és elfogadható érvelés, hogy a párt erősen megosztott volt, önálló EU-ellenes pártszervezettel rendelkezett mind 1972-ben, mind 1994-ben. Sőt, az SV létrejötte a '70-es évek közepén részben épp ennek a törésnek volt a következménye, a párt(elit) és a tagság/szavazók szembekerülése 1972-ben pedig komoly szerepet játszott a pártkötődések meggyengülésében és a norvég pártrendszer átrendeződésében. Ezzel együtt véleményem szerint a Munkáspárt a megosztottsága dacára is világosan és egyértelműen csatlakozáspárti. Természetesen egyúttal pragmatista is, a jelenlegi külügyi vezetés (Støre) az aktuális közvélemény-kutatási adatok, a lehetséges EU-tagság jelentős elutasíthatósága miatt nagyon óvatosan fogalmaz, ha szóba kerül a kérdés, még az izlandi csatlakozási kérelmet is feltűnően visszafogottan kommentálta.

³² A Munkáspárt európai „pozicionálását” jelentősen előmozdította, hogy a korabeli pártvezető és miniszterelnök, Brundtland kifejezetten közel érezte magához a Delors-féle Európa-víziót.

Jean-Pierre Cot szerint [...] az EK szupranacionális együttműködési forma, s ennek eredményeképpen most először lehet hatékonyan képviselni és előmozdítani a szociáldemokrata értékeket és politikákat egy olyan arénában, amely korábban csupán a multinacionális vállalatok működési terepe volt. Nem véletlen hát, hogy Margaret Thatcher annyira tart az »alattomos brüsszeli szocializálás«-tól!³³

A Munkáspárt víziójával szemben, amely egyfajta „transznacionális szociáldemokráciát képzelt el”³⁴, az EU-ellenes pártok és csoportok (főleg a „Nei til EU”) ezt a forgatókönyvet kivihetetlennek és álmodozásnak minősítették. Az ellenzők tábora sokkal inkább neoliberais, a szabadpiaci elvekre épülő szervezetnek látta és láttatta az Európai Uniót, amely nem törődik a szociális, szociáldemokrata értékekkel. A Szocialista Baloldal vezetője, Berge Furre munkájában konkrétan is szavakba öntötte ezt a véleményt: „Az EU nem olyan nyílt aréna, ahol egyenlő feltételek között, szabadon csaphatnak össze egymással a politikai nézetek. Az EU politikailag egyértelmű döntést hozott, amikor az uniós szerződésben a szabadpiaci liberalizmust nevezte meg alapértékének. Ezzel becsapták az ajtót, és eldobták a kulcsot.”³⁵

A neoliberális modellt a támogatók egy rétege gyakran mindenhatóként igyekezett beállítani – ezen aspektus mentén jellemzően Svédországban folyt a vita a tagság előnyeiről és hátrányairól. Svédország akkori, konzervatív miniszterelnöke, Carl Bildt ehhez kapcsolódóan a következőket írta le egyik munkájában – amelyet később Norvégiában is előszeretettel idéztek a tagságot ellenzők: „Az egyedülállóan magas svédországi adóterhelés kialakítását nem csupán az motiválta, hogy finanszírozni lehessen a közsféra hatalmas kiadásait, hanem az is, hogy megfelelően kerülhessenek újraelosztásra a jövedelmek és a tőke az egyének, családok és társaságok között. Az ehhez hasonló kiterjedt újraelosztási rendszer fenntartása lehetetlenné válna, ha belépnénk a nyitott, egységes európai térségbe. Ezen politika alapelve ugyanis, hogy Svédországot a korlátozások és szabályozások magas fala választja el a többi országtól. Ha ezek a falak leomlanak, akkor vége lesz a hagyományos, régi szisztéma szerint működő újraelosztási politikának is.”³⁶

Az említett, Bildt-féle és a thatcherista álláspontokat Norvégiában leginkább még a Haladás Párt építette be retorikájába a politikai pártok

³³ Gro Harlem Brundtland: *Dramatiske år 1986–1996*. (Gyldendal, Oslo, 1998). – Idézi: Jo Saglie: *Values, Perceptions and European Integration: The Case of the Norwegian 1994 Referendum*.

³⁴ Jo Saglie: *Values, Perceptions and European Integration: The Case of the Norwegian 1994 Referendum*. p.231.

³⁵ Berge Furre: *Nei til EU*.

³⁶ Idézi: Jo Saglie: *Values, Perceptions and European Integration: The Case of the Norwegian 1994 Referendum*. p.232.

közül – saját populista eszméikkel vegyítve.³⁷

A pártpolitikai elit oldalán (tehát) az általuk hagyományosan képviselt értékek több helyütt is gyengén, nem megfelelően artikulálva jelentek meg, sőt több párt – az ellentábor felé való nyitás keretében – korábbi eszmeiségével ellentétes értékeket is képviselt. A csatlakozást támogatók táborában a klasszikus jobb–bal tengely mentén nem is igen konfrontálódtak egymással a pártok: a Konzervatív Párt, amely a Munkáspárttal együtt a csatlakozást támogatta, kevésbé artikulálta a konzervatív értékeket (talán a védelmi-biztonságpolitikai kérdések kivételével), míg a csatlakozást hevesen ellenző centristák „megtalálták” a „tisztán szociáldemokrata”, az állam szerepét erősítő elképzeléseket.

A politikai üzenetek szükségszerűen az elit köreiből, a pártok vezetése által formálódnak – és formálódtak a norvég népszavazási küzdelemben is –, de vajon mennyire követték a szimpatizánsok, saját szavazóik a megadott irányvonalat? Saglie utal³⁸ Mark Franklin és kollégái tanulmányára³⁹, amely szerint az európai integrációs kérdésekben rendezett népszavazásokon a hatalmon levő kormánypart(ok) népszerűségi helyzete tükröződik a leadott voksokban, és nem az emberek valós viszonyulása Európához – és hogy az olyan, alapvetően kevesebb érdeklődésre számot tartó területek, mint a külpolitika, szükségszerűen háttérbe szorulnak a kormány közvetlen, a hazai gazdaságot, s ezáltal az emberek személyes helyzetét érintő intézkedései javára.

Norvégiában ezzel a modellel szemben azt figyelhetjük meg, hogy az EU-tagság kérdése nagyon is előtérbe került, sőt a népszavazást megelőző években gyakorlatilag ez számított a legfontosabb aktuálpolitikai témának: még az 1993-as, egy évvel a népszavazás előtt megtartott *Storting*-választások kampánya is jórészt a csatlakozás kérdései körül forgott. Csakhogy a norvég politikai arénában a tagságot nem elvont külpolitikai, hanem „hazai” kérdésként jelenítették meg és elemezték az aktorok, értelemszerűen a csatlakozás, illetve a kívülmaradás előnyeinek és hátrányainak keresztül. A politikai elit tagjai közül a tagságot támogatók egyik fő érve az volt, hogy a kívülmaradással számos belpolitikai kérdés is nehezebbé, körülményesebben megoldhatóvá válik az egységesülő Európán kívül – annál inkább valószínű, hogy a tagságra mondott „Nem” ilyen értelemben egyfajta

³⁷ Mindentől függetlenül az FrP már 1994-ben sem képviselte igazán markánsan az „igent”, azóta pedig következetesen nem foglal állást egyik oldalon sem. Tény, az FrP-jelenségnek azon vetülete, miszerint sok kérdésben – így ebben is – homályos vagy kétértelmű álláspontokat fogalmaznak meg, zavarba ejtheti az elemzőt.

³⁸ Jo Saglie: Values, Perceptions and European Integration: The Case of the Norwegian 1994 Referendum. p.223.

³⁹ Mark Franklin – Michael Marsh – Christopher Wleizen: Attitudes toward Europe and Referendum Votes: A Response to Siune and Svensson. (Electoral Studies 13 (1994). p.117-121.)

*establishment*ellenes lázadásnak is felfogható. A tagságot ellenzők csoportjainak az ehhez hasonló felvetésekre jellemző ellenérvük többnyire az volt, hogy a nemzeti hatáskörök akár csak kis részének átadásával is jelentősen csökkenne az ország szuverenitása.

Saglie álláspontja⁴⁰ szerint, noha a politikai elit által propagált vélemények is fontosak voltak a népszavazási kampányban, sokkal számottevőbb volt a választópolgárok által kialakított egyéni vélemény, mely alapján végül eldöntötték, hogy melyik oldalra adják a voksukat. Az elit által sugallt üzenet esetünkben egyszerű volt, hiszen népszavazás lévén, eldöntendő kérdésre kellett válaszolni, igennel vagy nemmel. Ha abból indulunk ki, hogy nem a hagyományos pártkötődés, hanem kizárólag az EU-ellenes, illetve -támogató érveket vizsgáljuk meg, el is érkezünk a fragmentált pártrendszer tovább szabdaló törésvonalak világához, amelyek mentén a támogatók és az ellenzők érvei csoportosultak. A részletes vizsgálatok arra is fényt deríthetnek, hogy kevés kivétellel valamennyi párt hívei között voltak igennel és nemmel szavazók – a kérdés érdekessége abban áll, hogy vajon milyen érvrendszerek mentén oszlottak meg.

A korábbi években a Norvégiában az EU-tagság támogatottságáról végzett felmérések egyfelől az általános értékek és attitűdök rögzítésére koncentráltak, melyek alapján Aardal megállapítása szerint⁴¹ az volt leszűrhető, hogy az EU-ellenesség a baloldali-egalitárius értékek, a decentralizáció és a periféria érdekeinek támogatása mentén fogalmazódott meg – de az EU-ellenes álláspontok között gyakran jelentek meg a vallási, erkölcsi értékeket féltő felvetések, és kisebb mértékben az idegenellenes-nacionalista vonulatok is.

A felmérések második fő „csapásiránya” a kifejtendő kérdések formájában végzett közvélemény-kutatás volt, amelynek során arra kérték a válaszadókat, fejték ki, miért szavaztak/szavaznának igennel vagy nemmel a tagságra. A Saglie által említett⁴² harmadik megközelítésben arról kérdezték őket, hogy az EU-tagság bizonyos meghatározott területeken javulást avagy romlást hozna-e. Saglie véleménye szerint ezek a felmérések inkább az emberek hangulatára, érzelmi viszonyulására alapoztak, mintsem valós értékítéletekre, hiszen az szinte egyértelműnek tekinthető, hogy – az utolsó példánál maradva – egy a tagságot eleve támogató választópolgár szerint a csatlakozás jótékony hatással lesz az említett területeken.

Mіндеzeket figyelembe véve némileg differenciáltabb és talán pontosabb képet kaphatunk a norvég választók által vallott értékekről és

⁴⁰ Jo Saglie: Values, Perceptions and European Integration: The Case of the Norwegian 1994 Referendum. p.233.

⁴¹ Bernt Aardal: „Ideologi på tvers?”. p.165-187.

⁴² Jo Saglie: Values, Perceptions and European Integration: The Case of the Norwegian 1994 Referendum. p.235.

álláspontokról, ha a Moen és kollégái által készített tanulmány⁴³ megállapításait és adatait vesszük figyelembe. A közvélemény-kutatás során, melyből az adatokat nyerték, a következő kérdést tették fel a megkérdezetteknek: „A jelenleg is zajló vitában számos érv hangzott el országunk EU-tagsága mellett, és ellene is. Ezek közül gyűjtöttünk össze néhányat. A felolvasott érvekre reagálva, kérem, mondja el, mennyire gondolja azt: nagyon jó érvnek, jó érvnek, rossz érvnek, nagyon rossz érvnek, avagy se nem jónak, se nem rossznak.”

7. táblázat: Az EU-tagsággal kapcsolatos egyes érvek elfogadottsága a választópolgárok körében

Felsorolt érvek	Elfogadottság, százalékban*
+ Az EU-tagság révén Norvégia hozzájárul az általános európai enyhüléshez	58,4
– A brüsszeli apparátus olyan messze van, hogy a csatlakozás esetén az átlag norvég ember elveszíti a politikai folyamatok alakításában a befolyását	54,2
– Az EU-tagság révén meggyengül az ország képessége, hogy nemzeti hatáskörben tartsa a gazdaság irányítását	51,1
+ Az EU-tagság hozzájárul az ország biztonsági helyzetének szavatolásához	49,8
+ A tagsággal Norvégiának lehetősége lesz részt venni az európai jóléti állami rendszerben	46,6
– Az EU-tagsággal feladjuk nemzeti függetlenségünket	45,1
+ Az EU-csatlakozással nagyobb, valós beleszólást kapunk jövőnk alakításába, mint ha kívül maradnánk	44,9
+ A környezetvédelmi problémák csak az EU-együttműködés keretein belül oldhatóak meg	39,0
+ Azért kell csatlakoznunk az EU-hoz, hogy továbbra is fenntarthatassuk szoros kapcsolatainkat a nyugati világgal	36,9
– Ha csatlakozunk az EU-hoz, nagymértékben elvesznek norvég nemzeti sajátosságaink	34,5
– Ha csatlakozunk az EU-hoz, nagy tömegben érkeznek majd külföldről munkavállalók	31,9
+ Az EU-tagság révén ellenőrzést nyerhetünk a piaci erőők, és a nemzetközi társaságok, cégek felett	28,5
– A férfiak és nők közötti egyenlőségért vívott küzdelemben visszalépést jelentene az EU-tagság	21,8
+ Az üzleti szférának érdeke az EU-tagság, melynek keretében felszabadul a politikai ellenőrzés és monitorozás alól	19,8
+ Értelmetlen az EU-tagság ellen fellépni, mert Norvégia előbb-utóbb úgyis csatlakozni fog az Unióhoz	15,8
– Az EU-tagság következményeként a norvég nyelv felhígul, és elveszti sajátosságait	15,8

⁴³ Kathrine L. Moen – Irene Øyangen – Anders Todal Jenssen: The Norwegian 1994 EU Referendum Study: Study Description and Codebook (2nd edn).

– Az EU-tagság veszélyt jelent a norvég erkölcsi és vallási hagyományokra	15,8
* Azon válaszadók százalékos aránya, akik „nagyon jó”-nak, vagy „jó”-nak minősítették az adott érvet. Az eredményben nem szerepelnek a nem válaszolók. +: EU-párti érv –: EU-ellenes érv	

Forrás: Jo Saglie: Values, Perceptions and European Integration: The Case of the Norwegian 1994 Referendum. p.235.

A fenti táblázatban felsorolt érvek egy része természetesen nem volt egyértelműen tagságpárti, avagy azt ellenző érv. A béke és a biztonság kérdése például a csatlakozáspártiak egyik fő argumentuma volt, de a nem kevésbé pozitív tartalmat hordozó nemzeti szuverenitás és a politikának a választók általi irányítása már az ellenzők érvrendszerét gazdagította – mindkét esetben és tábor által természetesen egyoldalúan vázolja az érveket. Meglehetősen kevesen értettek egyet azzal a fatalista jellegű érvvel, miszerint eleve felesleges a csatlakozás ellenzése, de az a neoliborális argumentum sem nyerte meg sokak tetszését, miszerint az üzleti szféra számára fontos az EU-tagság, hogy így megszabadulhassanak a felesleges szabályozásoktól. Ami a környezetvédelmet illeti, a fenti táblázatban is szereplő érv csatlakozáspárti volt, ugyanakkor az ellenzők többször hallattak olyan véleményt, hogy a környezetvédelem szempontjából éppen hogy káros volna a tagság, mivel az EU a környezetvédelem nemzeti előírásait sokszor a szabadkereskedelem korlátjának tekinti, és azok felszámolására törekszik. Hasonlóképpen felmerülhetett csatlakozáspárti és azt ellenző tényezőként az idegenellenesség: míg a fenti táblázatban ez az utóbbiak érvei között szerepel – lévén hogy az ellenzők tartottak a beáramló nagyszámú külföldi munkaerőtől –, addig a csatlakozáspártiak több alkalommal is hivatkoztak az EU pozitív védőhatására, amely Európát, és ezzel az EU-tag Norvégiát is, megvédi majd a kontinensen kívüli országokból és kultúrkörökből érkező bevándorlóktól⁴⁴.

A fentebb már idézett Moen-tanulmányban közöltek egy másik felmérést is, melyet a népszavazás után készítettek, és melyben csak azok véleményét tüntették fel, akik valóban részt is vettek a referendumon és érvényesen szavaztak. Ebben az esetben hét az előző felmérésben is felvetett évről kérdezték őket, a pártpreferencia figyelembe vételével. A Saglie által is idézett táblázat nyomán arra a következtetésre juthatunk, hogy a polarizációt felvető elmélet helytálló, ugyanis jelentős eltérés mutatkozik az EU-tagságot támogatók és ellenzők véleménye között, ugyanakkor a pártpreferenciák alapján sokkal kisebb különbséget fedezhetünk fel.

⁴⁴ Jo Saglie: Values, Perceptions and European Integration: The Case of the Norwegian 1994 Referendum. p.238.

Különösen a Konzervatív Párt és a Munkáspárt támogatóinak véleményazonossága szembetűnő: a tagságra igennel szavazó konzervatívok 81%-a és a szintén igennel szavazó munkáspártiak 76%-a fogadta el a „tágabb európai jóléti állami rendszerben való részvétel”-t; a piaci erők és a nemzetközi vállalatok feletti ellenőrzés kérdésében 43/46%-os az említett két párt „Igen”-szavazóinak támogatása, de például a negatív érvek jó részét is erősen közelítő arányban utasították el. Érdekes, hogy a piaci ellenőrzés kérdésében a Haladás Párt hívei még náluk is elfogadóbbnak bizonyultak, annak ellenére, hogy a nem éppen baloldali párt általában meglehetősen szkeptikusan viseltetik a piaci folyamatokba történő állami beavatkozás iránt.

8. táblázat: Az 1994-es népszavazáson voksolók körében az egyes érvek százalékos támogatottsága („nagyon jó”-nak, vagy „jó”-nak minősítése) az 1993-as választások szerinti pártpreferenciák alapján

Érv	Szavazat (1994)	Pártkötődés* (1993)							
		H	Ap	FrP	V	KrF	SV	Sp	RV
+ Az európai jóléti állam részévé válás	Nem Igen	21 81	23 76	27 71	36 66	16 70	20 61	14 - ^{**}	10 - ^{**}
+ A piaci erők ellenőrzése	Nem Igen	19 43	15 46	15 53	17 30	9 41	13 36	14 -	10 -
+ Az üzleti szféra felszabadulása a kötöttségektől	Nem Igen	15 31	17 20	20 38	14 25	9 20	17 19	13 -	15 -
- A gazdaság irányításában csökkenő nemzeti befolyás	Nem Igen	61 20	73 19	81 23	88 21	74 40	78 53	83 -	91 -
- Kisebb szerep a politika alakításában	Nem Igen	82 20	72 25	81 20	84 49	83 52	78 44	84 -	91 -
- Külföldi munkaerő beáramlása	Nem Igen	44 9	46 13	62 20	39 19	54 21	27 13	48 -	14 -
- Az erkölcs és a vallás fenyegetettsége	Nem Igen	30 2	27 3	39 8	10 9	52 3	10 7	25 -	5 -

* H (Høyre): Konzervatív Párt; Ap (Arbeiderparti): Munkáspárt; FrP (Fremskrittspartiet): Haladás Párt; V (Venstre): Liberális Párt; KrF (Kristelig Folkeparti): Keresztény Néppárt; SV (Sosialistisk Venstre): Szocialista Baloldal; Sp (Senterpartiet): Centrumpárt; RV (Rød Valgallianse): Vörös Választási Szövetség

** A Centrumpárt és a Vörös Választási Szövetség szavazói között nem volt a statisztikai mérhetőség szintjéhez elegendő, az EU-tagságra igennel voksoló megkérdezett

Forrás: Jo Sæglie: Values, Perceptions and European Integration: The Case of the Norwegian 1994 Referendum. p.239.

A fent említett egyezőségeken kívül természetesen a pártpreferenciák alapján meglevő egyes hagyományos eltérések továbbra is fennálltak, például a vallás és az erkölcs fenyegetettségét jelentősebb mértékben csak a Keresztény Néppárt „Nem”-szavazói fogadták el, míg a baloldali Vörös Választási Szövetségen belül még a tagságot elutasítóknál is csak 5%-os elfogadottságra talált ez a felvetés. Ugyanezen pártnak a „Nem”-szavazói csak 14%-ban fogadták el azt az érvet, miszerint a tagsággal együtt járó negatív hatásként jelenik majd meg a külföldi munkások tömege Norvégiában, míg az idegenellenességéről is ismert, populista Haladás Párt azon tagjai között, akik nemmel voksoltak az EU-tagságra, kiugróan magas, 62% volt ugyanez az arány.

A fentieket összegezve tehát egy jelentősen árnyalt kép bontakozik ki a pártpreferenciák és a tagsággal kapcsolatos érvek elfogadottsága körül, de a „keresztnyomás” alatt álló szavazók valamennyire mégis arra hajlottak, hogy egy ilyen konfliktushelyzetben azokat az álláspontokat tegyék magukévá, melyeket saját pártjuk bár elutasított, de ők maguk fontosabbnak találtak. Ez a tendencia leginkább a Konzervatív Párt és a Szocialista Baloldal hívei esetében volt megfigyelhető, míg a Keresztény Néppárt és a Haladás Párt támogatói erőteljesebben kötődtek saját politikai pártjuk fő üzeneteihez.

KONKLÚZIÓ

Nem könnyű összefoglalni, hogy miért, milyen okoktól vezérelve mondott a norvég szavazópolgárok csekély többsége két alkalommal is nemet az ország EU-csatlakozására. Dolgozatomban elemezni próbáltam a kulcsfontosságú 1994-es referendumot, illetve Norvégia lehetőségeit és helyzetét a népszavazás körüli években. A kívülmaradás miértjére hitem szerint nem adható egyértelmű válasz, annál is inkább, mivel mindkét szavazáson (1972-ben, és 1994-ben is) csak csekély többséggel, néhány százalékpontnyi különbséggel győzött az ellenzók tábora, 1994-ben nagyjából olyan arányban, amilyenben a svéd polgárok a tagság mellett voksoltak.

Lehetséges, hogy történelmi okok vezettek az EU-tagság elutasításához, avagy egyszerűen a gazdasági törésvonalak mentén kell értelmeznünk az eredményt? Tény, hogy Norvégiában a mezőgazdaság és a halászati szektor két olyan hangsúlyos csoportja a társadalomnak, amely mind a mai napig erős érdekérvényesítő képességgel rendelkezik. Tény az is, hogy amíg a norvég nagyvárosok és urbanizálódott körzetek döntő többséggel a csatlakozásra voksoltak, a vidéki körzetek – a távol-északi megyék egységesen – elleneztek azt. Ennek egyik legfőbb oka az volt, hogy a gazdák és a halászok a nagyvonalú állami támogatásaikat féltették, és nem szívesen engedték volna be saját területükre az uniós országokból jövő

versenytársakat.

A gazdasági, politikai vagy éppen kulturális törésvonalak egyértelműen láthatóvá váltak mindkét norvégiai EU-népszavazás kampányában és a viták során, és ennek alapján elfogadható a centrum–periféria elmélet helytállósága. A fent említett tényezők véleményem szerint külön-külön aligha estek volna latba döntő súllyal, a végső eredmény kialakulásában azonban együttes, sokszor egymást kiegészítő szerepük volt.

Végkövetkeztetésként megállapítható, hogy a földrajzi, társadalmi, gazdasági és politikai értelemben vett periféria – ha csak hajszálnyiival is, de – erősebbnek bizonyult a centrumnál, és ügyét azért is tudta sikerre vinni, mert a népszavazási kampányok során érezhetően szervezettebbnek, összeszedettebbnek bizonyult a támogatói oldalnál.

Szabó János Lajos skandinavisztika (norvég szakirány) és politikaelmélet (Európai tanulmányok kiegészítő programmal) szakos bölcseész, a történelemtudomány doktora.

IRODALOMJEGYZÉK

AARDAL, BERT: „Ideologi på tvers?”. In Anders Todal Jenssen – Henry Valen (szerk.): *Brussel midt imot (folkeavstemningen om EU)*. Ad Notam Gyldendal, Oslo, 1995. p.165-187.

BJØRKLUND, TOR: *Folkeavstemning i norsk politikk – taktikk og prinsipper*. Universitetet i Oslo, Institutt for statsvitenskap – Oslói Egyetem, Politikatudományi Intézet (egyetemi szakdolgozat), Oslo, 1974.

BJØRKLUND, TOR: The three Nordic 1994 referenda concerning membership in the EU. *Cooperation and Conflict*, Vol.31/No.1. (London, 1996). p.11-36.

BJØRKLUND, TOR: Old and New Patterns: The No-majority in the 1972 and 1994 referenda concerning Norwegian Membership in the EU. *Acta Sociologica*, Vol.40. (Oslo, 1997).

EIDE, ESPEN BARTH: Norsk utenriks- og sikkerhetspolitikk i EUs skygge. In Iver Neumann (szerk.): *Sikkerhetspolitiske konsekvenser av nordiske vei- og verdivalg*. Tano, Oslo, 1995.

EUROPEAN COMMISSION: *From Lomé I. to IV.* http://ec.europa.eu/development/geographical/cotonou/lomegen/lomeitoiv_en.cfm; Letöltve: 2009. szeptember 22.

FRANKLIN, MARK – MARSH, MICHAEL – WLEIZEN, CHRISTOPHER:

Attitudes toward Europe and Referendum Votes: A Response to Siune and Svensson. *Electoral Studies* 13. p.117-121.

FURRE, BERGE: *Nei til EU*. Oslo, Gyldendal, 1994.

MOEN, KATHRINE L. – ØYANGEN, IRENE – JENSSEN, ANDERS TODAL: *The Norwegian 1994 EU Referendum Study: Study Description and Codebook* (2. kiadás; ISS-Report No.45.). Department of Sociology and Political Science (NTNU), Trondheim, 1996.

PETTERSEN, PER ARNT – JENSSEN, ANDERS TODAL – LISTHAUG, OLA: The 1994 EU Referendum in Norway: Continuity and Challenge. *Scandinavian Political Studies*, Bind 19. (New Series: 1996/3). University of Science and Technology, Trondheim, 1996. p.257-283.

SAGLIE, JO: Values, Perceptions and European Integration: The Case of the Norwegian 1994 Referendum. *European Union Politics*, 2000/1. p.227-248.

STATISTISK SENTRALBYRÅ (SSB): *Folkeavstemningen 1994 om norsk medlemskap i EU – The 1994 referendum on Norwegian membership of the EU*. Oslo-Kongsvinger, 1995.

UDGAARD, NILS MORTEN: *Norske politikk produserte et EU-„Nei”*. UNN156NOR (a Norvég Külügyminisztérium információs tanulmánybrosúrája), Oslo, 1995